

УДК 821.161.2.–1.09 Є.Маланюк

ЮЛІЯ ВІЛЬЧАНСЬКА,
здобувач
(м. Чернівці)

**Онтологічний акцент парадигми «вигнанства»
у поезіях Є. Маланюка**

Розглянуто акценти парадигми «вигнанство» в поезіях Євгена Маланюка. Проаналізовано такий важливий чинник біографії митця, як вплив на тематику поетичних текстів так зв. вигнанства. В параметрах компаративного дискурсу, вказується специфіка ситуації вигнанства (післяреволюційна еміграція) та її вплив на відповідний трагічний пафос поезій. Зіставляються досвід Є. Маланюка (українська діаспора) та В. Набокова (російська діаспора), що вказує не лише на онтологічну вагу проблеми, але й на її типологічну перспективність.

Ключові слова: «вигнанство», українська діаспора, російська діаспора, Є. Маланюк, В. Набоков.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Історія світової культури, наявна літературна спадщина окремих національних літератур своїми численними зразками переконують, що в аспекті еміграційної тематики йдеться саме про системне явище, яке впродовж багатьох століть постійно супроводжувало і супроводжує літературний (ширше – мистецький) рух. Воно впливає на динаміку літератури у функції певного онтологічного акценту. Зокрема, історичні події ХХ ст. зробили еміграцію тотальним і, як би це не звучало парадоксально, – креативним фактором у діяльності багатьох митців, які відтворили цей драматичний досвід у своїй творчості. Розпад імперій у ХХ ст. призводив не тільки до втрати історичного ґрунту, але й до краху культури, знищенню сакральних традицій, що сьогодні усвідомлюється як типове явище.

Аналіз досліджень і публікацій... Звичайно, доля не оминула емігрантським досвідом й колишніх мешканців Російської імперії: українців, білорусів, росіян, народів Кавказу та ін. Трагедії безґрунтянства Ю. Шевельов не випадково атестує найхарактернішою проблемою ХХ ст.: «Всі історичні процеси нашого часу ніби спеціально спрямовані на те, щоб позбавити людину ґрунту. Що таке більшовицька революція в Російській імперії, як не величезний досвід

викорчовування людей і цілих націй з їх звичного рідного ґрунту» [11, с. 500]. Виникнення терміну «безґрунтянство» завдячує назві роману В. Петрова-Домонтовича (1894–1969) «Без ґрунту» (1948). Тут головний герой зізнається в новому особливому стані світовідчуття: «Приголомшені бездомними мандрами, невикорінені й ніколи невикорінювані, тільки приспані, від початків людства властиві людині могутні інстинкти зв'язку з місцем, з землею, з ґрунтом раптом з новою силою опановують мене. <...> І все таки од цих інстинктів ніколи не можна звільнитися, при першій нагоді вони проривають штучні заборони, як річна повинь, коли приходить весна. І оце я стою біля вікна, й вітер дме в обличчя, і я дивлюсь на далеке місто, де я не був з дитинства, і у мене в серці з'являється біль, ніби голкою щось царапнуло серце, і глуха тривога охоплює мене. Я відчуваю, що щось немов назавжди загублено і натомість не знайдено нічого» [2].

Формулювання цілей статті... Мета статті – розкрити онтологічний акцент парадигми «вигнанства» у поезіях Є. Маланюка.

Виклад основного матеріалу... Для країн, що у минулому столітті зазнали руйнації, виразним спільним знаменником постає розмежування кожної з окремих національних літератур на такі окремі русла, як: 1) література, ангажована новою ідеологією країни (так зв. *материкова*), 2) замкнена в собі література «*внутрішньої еміграції*» та 3) література, сформована за межами власного топосу, тобто література вигнанства (*екзилію*). Як акцентується сьогодні, «безґрунтянство обіймає широкі межі, засвідчуючи руйнування цілого світу збудованого на усталеності й визначеності. У межах національного виміру буття втрата Батьківщини неминуче призводить і до втрати самої основи людської екзистенції. Справжнє буття можна верифікувати лише до наявності державної нації» [8, с. 166].

Якщо тоталітарний досвід породжує літературну апологетику устрою, оспівування влади, демонструє повну залежність від неї, свідчить про несвободу митця, то вигнанець переходить у стан інакшої несвободи – він стає представником субкультури: того, що не є органічним для нової для нього культури. «Позаяк людина – це *homo creator*, емігрант зобов'язаний сам себе створювати, – відмічає польський антрополог Л. Суханек, – але ця задача у країні мешкання емігранта значно складніша, ніж у себе на Батьківщині. На Батьківщині отримані від суспільства форми духовного спадку разом із мовою та культурою існують природним чином, у своєму натуральному середовищі. В долі індивіду, незалежно від її причин, еміграція, процес переміщення з однієї реальності в іншу, стає травмою в індивідуальному, антропологічному і культурному аспектах» [9, с. 16].

Проблема екзилью в аспекті впливу екзистенційного стану вигнанства на творчість виразно розкривається в художніх текстах поета української діаспори «другої хвилі» Євгена Маланюка (1897–1968).

Еміграція породжує проблему критеріїв, пов'язану з сумісництвом двох «свідомостей» роз'єднаної цілісності, своєрідною точкою біфуркації якої стає певний історичний вибух. За таких умов власний біографічний досвід перетворюється на головний об'єкт творчого осмислення, фактично трансформуючись у троп (переважно, це символ) і визначаючи тематичні домінанти авторського письма. Як наголошував Ю. Боров, емігранти живуть «за однією з трьох моделей: 1) ностальгічною, що відтворює традиції покинутої Батьківщини, 2) космополітичною, яка вбирає в себе усі особливості цивілізації ХХ століття, 3) адаптуючись до нової дійсності нової Батьківщини» [1, с. 166].

У поезіях Є. Маланюка вигнанство закономірно породжує певні світоглядні девіації, відтворені у художньому зображенні досвіду чужини. Поет визначає свою схильність до трансформації власних спогадів минулого у парадигмі сновидіння: «Заховала перекупка-пам'ять всі сни глибоко» [5, с. 70]. Аналогічний тип саморефлексії чужинця відбито у зауваженні відомої «французької чужинки» Ю. Крістєвої: «Не належати жодному місцю, жодному часові, жодній любові. Втрачене походження, неможливе закорінення, знищена пам'ять, невизначене теперішнє. Простір чужинця – це поїзд у русі, літак у леті, це власне перетворення, що виключає зупинку» [4, с. 15]. Це зауваження органічно відлунується у рядках українського поета:

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидячи на призьбі,
Вже не вичікують мене,
Давно Євгена поминає
За упокій старенький піп,
За весною весна минає
Під запашне зітхання лип [5, с. 69].

Екзилью у випадку Є. Маланюка перетворюється на стан духовної травмованості, патології, яка значно ускладнює чи зовсім робить неможливою свідому ідентифікацію власної особистості, її творче перетворення в умовах пристосування до нових антропологічних і культурних умов. яке може призводити навіть до стану культурного шоку. як на це вказує Л. Суханек [9, с. 16]. Екзистенційна туга за Батьківщиною у поета Є. Маланюка втілюється в постійному відчутті

себе ніби у якомусь вражому топісі – тобто «під чужим небом» [5, с. 68]. Тут «чужий» ототожнюється з поняттям «ворожий»:

*Чужі: й земля, і небо тут, і люди,
І місяця золото-срібний ріг.
Життя давно, як божевільне, блудить
По манівцях заплутаних доріг» [5, с. 68].
Навколо все чуже. Чуже до божевілля.
Цей дощаний театр, злиняли лаштунки... [5, с. 68].*

Можливо прослідкувати, як відбувається трансформація біографічного досвіду в троп, здійснюючись під вагою адаптації/неадаптації письменника до нового середовища. У щоденникових записах Є. Маланюка за 26.03.64. зустрічаємо запис, який пояснює вищенаведені рядки: «Який страшний день! Вже нервова енергія на вичерпанні: я не можу тут залишатись – куди? – все одно. Але ніщо не зв'язує, ніщо не зріднилось, ні обридлий «пейзаж» N.Y. – кошерна клоака колонії Ізраелітів. <..,> Нікого. Жодного quasi[нрзб.] ?-спільного кавалка ґрунту. Я задихаюсь» [6, с. 190]».

Сьогодні акцентується, що досвід розпаду цілісної на перший погляд культури Російської імперії дає дуже показові приклади, пов'язані з феноменом так зв. *алотронії* (концепція О. Червінської), яка передбачає автентичне існування певної національної культури та збереження її ідеологічних домінант в умовах поза межами власної країни [10, с. 229–247]. Тобто в нашому разі йдеться про типологічно полярні трансформації біографічного досвіду в перспективі ідеології діаспор, які після Жовтневого перевороту в Російській імперії сфокусувалися в окремі національні культурні групи. Зокрема, аргументується як методологічно значущий рецептивний вектор екзилу сприйняття/не сприйняття культури нової (Іншої) країни свідомістю автора-вигнанця. Постає питання, яким тоді чином формується ретроспективна проєкція досвіду і реалізується поняття «простір пам'яті» в творчій манері поета. Чи маємо ми право сприймати проблему як типологічну? Поза сумнівом, адже Екзил породжує тематичні збіги, схожість у виборі образів, сюжетів і навіть має свій жанрологічний вектор (зокрема, активізується, приміром, жанр «спогади»).

Зразковим прикладом у цьому річизі є досвід російсько-американського письменника В. Набокова (1899–1977). Він ототожнює процес свого пригадування втраченої Батьківщини з образом «інших берегів», що постають своєрідною імагологічною парадигмою. В його автобіографії «Пам'ять, говори» (англ. версія «Speak, memory» (1951))

постає такий образ екзилу: «Оглядываясь на эти годы вольного зарубежья, я вижу себя и тысячи других русских людей ведущими несколько странную, но не лишённую приятности жизнь в вещественной нищете и духовной неге, среди не играющих ровно никакой роли призрачных иностранцев, в чьих городах нам, изгнанникам, доводилось физически существовать» [7, с. 199].

Воспоминанье, острый луч,
преобрази мое изгнанье,
пронзи меня, воспоминанье
о баржах петербургских туч
в небесных ветреных просторах,
о закоулочных заборах,
о добрых лицах фонарей...
Я помню, над Невой моей
Бывали сумерки, как шорох
тушующих карандашей [7, с. 278].

Підкреслюючи, що тема вигнанства набула у В. Набокова універсального змісту, В. Єрофеев слушно зауважує, що для письменника зображати героя-вигнанця є певною символізацією загального феномену еміграції, що сама «еміграція» виявляється передусім вимушеною метафорою глобального вигнанства людини, його втрати парадизу – «земного раю» [3, с. 32]. Ймовірно, що, у випадку В. Набокова, естетичний критерій до сприйняття власного екзилу зрештою сприяв адаптації письменника до щоразу нових життєвих умов у еміграції, адже у різні роки письменник проживав у Берліні, Празі, Парижі, тривалішим часом було перебування в Америці (де він, як загальновідомо, перейшов в англomовне письменство), а помер у Швейцарії. Все це генерувало органічне «двійництво» авторської свідомості:

Как звать тебя? Ты полу-Мнемозина,
полумерцанье в имени твоём,
и странно мне по сумраку Берлина
с полувиденьем странствовать вдвоём [7, с. 297].

В онтологічному значенні саме розпад імперій або різноманітні війни, що змушують людей тікати з рідних країв, породжують феномен маргінальності. На маргінала перетворюється той втікач, хто не зумів або принципово не прагнув адаптуватися до іншого соціуму. Існує принаймні дві причини, які викликають таку ситуацію: пам'ять минулого. а також, разом із цим, культурна і цивілізаційна чужість нового середовища до цієї пам'яті. Під визначенням «пам'ять минулого»

маються на увазі ті фактори, які сформували інтелект, психіку і емоції особистості ще на Батьківщині [9, с. 16]. Читацька рецепція Тексти Є. Маланюка, генеровані свідомістю автора-вигнанця, що зберіг непорушною власну, українську ідентичність (у онтологічній площині переважає «туга за Батьківщиною», абсолютне відторгнення «іншого топосу», усього «чужого») рецептуються читачем у строго відповідній інтерпретації означених парадигм:

Чому ж я тут? Куде ж іще заблудить
Безглузда путь, і хто остереже?
Чужа земля, чужі похмурі люди –
Й саме життя, здається, вже чуже [5, с. 68].

У випадку Є. Маланюка неможливість імпліцитуватися у сторонній, «чужий» для митця світ зосереджує авторську поезію переважно на особистих внутрішніх почуваннях:

І завше сниться: липень, сад, кущі
І стрічі під сусідським перелазом.
Було, либонь нам стільки років разом,
Скільки давно я маю сам. Мерщій,
Хай лиш батьки спочинуть по обіді,
Сліпий, без тху, біжу через город
Почути контральтовий спів «добридень»,
Побачить і вдихнути очі й рот [5, с. 113].

Висновки з описаного дослідження і перспективи подальших розвідок... Отож, травма, породжена екзилем, не є одиничним, випадковим фактом біографії вигнанця, вона являє собою тотальне динамічне явище, симптоми якого з часом лише наростають, загострюються, супроводжуючись психологічними й екзистенційними наслідками, що відбиваються у творчому досвіді митця. Результатом такої травми може стати спустошеність і відчуженість, маргіналізація індивіду, відчуття ним повної життєвої поразки, як це саме постає з досвіду Євгена Маланюка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боров Ю. Эмигрантология / Ю. Боров // Феномен Юрия Дружникова. – Варшава; Москва: Slavica Orientale, 2000. – 208 с.
2. Домонтович В. Без ґрунту. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/petrov/gyo9f.html>
3. Ерофеев В. Русская проза Владимира Набокова // Вступ. Стаття Т.1. Собрание сочинений в 4-ох томах. Изд-тво «Правда», 1990. – С.3-34

4. Крістева Ю. Самі собі чужі / Ю. Крістева ; пер.з фр. З. Борисюк. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
5. Маланюк Є. Вибрані твори / Євгеній Маланюк / Упоряд. текстів, передмова та примітки І.В. Немченко – Х. : Вид-во Ранок, 2009. – 288 с.
6. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968): Документально-художнє видання / Євген Маланюк. – К. : Темпора, 2008. – 336 с.
7. Набоков В. Другие берега: Автобиография, рассказы, стихотворения. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 416 с.
8. Сінченко О. «Безгрунтність» як екзистенціальна проблема в повісті «Без ґрунту» В. Домонтовича й «Еней та життя інших» Юрія Косача / О.Д. Сінченко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. – 2015. Вип. 6. – С.159-167. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_6_23
9. Суханек Л. Место антропологии в эмигрантологических исследованиях // Русское зарубежье и славянский мир : сборник трудов / составитель Петр Буняк. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2013 (Севојно : Графичар). – С. 12-21 (595 с.).
10. Червінська О. Аргументи форми: монографія / О.В.Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 384 с.
11. Шевельов Ю. Зустріч з Заходом / Юрій Шевельов // У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. – К. : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 500-537.

References:

1. Borev Yu. Emigrantologija // Fenomen Yurija Druzhnikova. – Varshava; Moskva: Slavica Orientale, 2000. – 208 s.
2. Domontovych V. Bez gruntu. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/petrov/gyo9f.html>
3. Erofeiev V. Russkaia proza Vladimira Nabokova // Vstup. Statia T.1. Sobraniye sochinenii v 4-okh tomakh. Izd-tvo «Pravda» S.3-34
4. Kristieva Yu. Sami sobi chuzhi / Yu. Kristieva ; per.z fr. Z. Borysiuk. – K. : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2004. – 262 s.
5. Malaniuk Ye. Vybrani tvory / Yevhenii Malaniuk / Uporiad. tekstiv, peredmovna ta prymitky I.V. Nemchenko – Kh. : Vyd-vo Ranok, 2009. – 288 s.
6. Malaniuk Ye. Notatnyky (1936–1968): Dokumentalno-khudozhnie vydannia / Yevhen Malaniuk. – K. : Tempora, 2008. – 336 s.
7. Nabokov V. Drugiye berega: Avtobiografiya, rassказы, stikhotvoreniya. – SPb.: Azbuka-klassika, 2006. – 416 s.

8. Sinchenko O. »Bezhruntianstvo» yak ekzystentsialna problema v povisti "Bez hruntu" V. Domontovycha i «Enei ta zhyttia inshykh» Yurii Kosacha / O.D. Sinchenko // Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. Ser.: Filolohichni nauky. – 2015. Vyp. 6. – S.159-167. – Rezhym dostupu :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2015_6_23

9. Sukhanek L. Mesto antropologii v emigrantologicheskikh issledovaniyakh // Russkoye zarubezhe i slavianskii mir : sbornik trudov / sostavitel Petr Buniak. – Beohrad : Slavyistichko drushtvo Srbyje, 2013 (Sevojno : Hrafichar). – S. 12-21 (595 s.).

10. Chervinska O. Arhumenty formy: monohrafiia / O.V.Chervinska. – Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2015. – 384 s.

11. Shevelov Yu. Zustrich z Zakhodom / Yurii Shevelov // U 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo / Uporiad. I. Dziuba. – K. : Vyd. dim Kyievo-Mohylianska akademiia, 2008. – S. 500-537.

Summary

Yuliia Vilchanska

Ontological Accent of the Paradigm «Exile» in Yevhen

Malaniuk's Poetry

The paradigm «exile» in Yevhen Malaniuk poetry is considered. Such important factors of artist's biography as the influence on the subject of poetical texts so called «exile» is analyzed. In options of comparative discourse specificity of «exile» situation (after revolutionary emigration) and it's influence on appropriate poetic tragic pathos is indicated. Y. Malaniuk's (ukrainian diaspora) and V. Nabokov's (russian diaspora) are compared? That points not only on ontological problem importance? But also on it's typological prospect.

Key words: *«exile», ukrainian diaspora, russian diaspora, Y. Malaniuk, V. Nabokov.*

Дата надходження статті: «28» жовтня 2016 р.

Дата прийняття до друку: «17» листопада 2016 р.